

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

NUTQIY AKTLARNING GETROGEN TABIATI VA ULARNING YUZAGA CHIQISHIGA TA'SIR ETUVCHI PRAGMATIK OMILLAR

Rahimov Usmonjon Ergashevich

Andijon davlat universiteti, dotsent, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Maqolada nutqiy aktlarning getrogen tabiati hamda ularning yuzaga chiqishiga ta'sir etuvchi pragmatik omillar kognitiv tilshunoslik va pragmalingsvistika nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Kommunikativ jarayonning asosiy tarkibiy qismlari sifatida fikr, so'z, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlar izohlanib, "fikir-so'z-fikir" algoritmi asosida nutqiy faoliyatning mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, pragmalingsvistika, kognitiv tilshunoslik, lokutiv akt, illokutiv akt, perllokutiv akt, pragmatik vaziyat, kommunikativ strategiya.

ГЕТЕРОГЕННАЯ ПРИРОДА РЕЧЕВЫХ АКТОВ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИХ РЕАЛИЗАЦИЮ

Рахимов Усмонжон Эргашевич

Андижанский государственный университет, доцент, независимый исследователь

Аннотация

В статье анализируются гетерогенная природа речевых актов и прагматические факторы, влияющие на их реализацию, с позиций когнитивной лингвистики и прагмалингвистики. Раскрываются взаимоотношения между мыслью, словом, говорящим и слушающим как основными компонентами коммуникативного процесса, а также освещаются механизмы речевой деятельности на основе алгоритма «мысль – слово – мысль».

Ключевые слова: речевой акт, прагмалингвистика, когнитивная лингвистика, локутивный акт, иллокутивный акт, перлокутивный акт, прагматическая ситуация, коммуникативная стратегия.

HETEROGENEOUS NATURE OF SPEECH ACTS AND PRAGMATIC FACTORS INFLUENCING THEIR REALIZATION

Rahimov Usmonjon Ergashevich

Andijan State University, Associate Professor, Independent Researcher

Abstract

This article analyzes the heterogeneous nature of speech acts and the pragmatic factors influencing their realization from the perspectives of cognitive linguistics and pragmalinguistics. The relationships among thought, word, speaker, and listener as the main components of the communicative process are explained, and the mechanisms of speech activity are elucidated on the basis of the "thought-word-thought" algorithm.

Keywords: speech act, pragmalinguistics, cognitive linguistics, locutionary act, illocutionary act, perlocutionary act, pragmatic situation.

KIRISH. Kognitiv tilshunoslik va pragmalingsvistikada tilning ontologik tabiati yuzaga chiqadi. Unda inson bosh omil vazifasini o'taydi. Chunki aloqa-aralashuv, muloqot insonlar doirasida bo'ladi. Muloqot jarayonining o'ta murakkabbo'lib, algoritmda psixik, fizik, fiziologik va lingvistik jarayonlar pragmatik umumlashib, muloqotni yuzaga keltiradi va kommunikatsiyada "fikir – so'z – fikir" algoritmik butunlik asosida nutqiy jarayon amalga oshadi.

Fikir – bu axborotlarning psixik manzarasi. Chunki inson ongida olam psixik manzara sifatida turadi. Bu insonning atrof-muhit, jamiyat, o'zi, hodisalar haqidagi tasavvurlarining butunligidir. Biz dunyoni his qilishimiz, tushunishimiz va talqin qilishimizning psixik ko'rinishlaridir. Bu inson ongingining ichki psixik xaritasidir. Chunki inson tashqi olam modelini ongida yaratadi va turlicha tushunadi. Har bir inson dunyoni o'z xaritasi – tajriba, bilim, hissiyotlar filtri orqali ko'radi. Shuning uchun har bir insonning fikri, tafakkuri har xil. Olamning psixik manzarasida kognitiv, emotsional, qadriyatlar mezoni kabi elementlar bor va inson shu elementlar orqali dunyoni anglaydi. OPM (okkazional pragmatik ma'no) qotib qolgan statik emas, u doimo rivojlanishda, o'zgarishda bo'ladi va insonning ilmiy gorizontini belgilaydi.

So'z (matn) – olamning lisoniy manzarasini aks ettiruvchi vosita. Bu dunyoni qaysi so'zlar,

grammatik qoliqlar orqali ifodalashimizdir. Qisqa qilib aytsak, olam psixik manzarasining moddiylashgan lingvistik qolipidir. Psixik manzarada his qilish muhim bo'lsa, lisoniy manzarada ifodalash muhim. Lisoniy manzara olamni til bilan ifodalar ekan, har bir til olamni o'z so'zi bilan aks ettiradi. Har xil tushunadi. Malumki, olamning fizik, ximik, geografik, matematik, geometrik, fiziologik manzaralari ham borki, ularda ham olam o'z aksini topadi, faqat aks ettirish vositasi bilan farqlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Kommunikatsiyaning algoritmik jarayonlarida ishtirok etadigan elementlar – fikr (matn, axborotlarning psixik obrazi), so'z (fikrning lingvistik qobig'i, belgisi), so'zlovchi (axborot yetkazuvchi – inson, radio, gazeta, badiiy asar, ilmiy asar – matnlari mualliflari) va fikr (tinglovchi ongidagi uzatilgan axborotning psixik obrazi), tinglovchi (sun'iy intellekt bo'lishi ham mumkin) hisoblanadi. Kommunikatsiyada nutqiy vaziyat – pragmatik vaziyatga qarab muloqot strategiyasi belgilanadi. Pragmatik vaziyat va muloqot strategiyasi talabi bilan nutqiy akt (maqsadli harakat) yuzaga chiqadi. Uning uch turi haqida qarashlar mavjud. [2.13-20] Ilmiy tadqiqotlarda lokutiv, illokutiv, perlokutiv turlari tahlil qilingan.

Tasavvurimizdagi fikrni yetkazish harakati (bu harakat har xil bo'lishi mumkin – paralingvistik vositalar, rasmlar, video materiallar, haykallar, yoqtirmalar...) nutqiy akt hisoblanadi. Ongimizdagi axborotlarning algoritmik moddiylashtirish jarayoni deb tushuntirishimiz ham mumkin. Kommunikativ jarayonda fikr, so'zlovchi, fikr, tinglovchi ishtirok etadi deb, yuqorida tushuntirdik. Bugungacha bo'lgan tadqiqotlarda axborot, so'zlovchi, tinglovchi tarzida izohlangan. [1.3-16] Biz esa tinglovchining ongidagi fikr tinglovchidan oldin bo'ladi deb o'ylaymiz. Chunki tinglovchiga moddiylashgan axborot ongiga ta'sir etib, fikr uyg'otadi va tinglovchi axborotni ongida ishlov beradi hamda ta'sirlanganligini moddiylashtiradi. Shuning uchun albatta tinglovchidan oldin tinglovchining ongidagi axborot – fikr bo'lishi kerak, deb hisoblaymiz. Shuni unutmaslik kerakki, so'zlovchi (shaxs sifatida) ishtirok etmasligi ham mumkin. Masalan, obyektiv reallikdagi tabiat hodisalari – yomg'ir, qor, shamol, daryoning shovullashi, ko'ringan yorug'lik ham insonlarga axborot yetkazadi va insonga ta'sir qiladi. Bunda axborot yetkazishda inson ishtirok etmayapti. Shuning uchun yuqorida ta'kidlangan axborot- so'zlovchi- fikr-tinglovchi modelida o'zgarish bo'lib, axborot – fikr – tinglovchi (ko'ruvchi, eshituvchi, his qiluvchi) modeliga aylanib qoladi. Shuningdek, monologik nutq ham borki, unda so'zlovchi ham tinglovchi ham bitta bo'ladi. Bunday vaziyatda so'zlovchi o'ziga o'zi savol, buyruq, maslahat beradi va o'zi javob beradi, buyruqni bajaradi, maslahatni qabul qilib, munosabat bildiradi. Bundan tashqari so'zlovchi axborotni lingvistik qobiqqa o'ramaydi (verballashtirmaydi), uni jismoniy harakatlar (mimika, kaltaklash, tupirish, turtish, silash, chimdisha, qitiqlash, boshini boshiga qo'yish) orqali yetkazadi. Ekstralingvistik vositalar bilan yetkazilgan axborot so'zlovchining harakati orqali bo'lganligi uchun so'zlovchi elementi modelda saqlanadi, verballashmagan bo'ladi. Shunday nutqiy vaziyatlar ham bo'ladiki, unda tinglovchi ishtirok etmaydi, so'zlovchi o'ziga o'zi ham gapirmaydi, tinglovchi bor deb, his qilib, huddi tinglovchiga gapirgandek, axborot yetkazadi. Bunday vaziyatlarda axborotning ta'siri – perlokutiv akt yuzaga chiqmaydi. Moddiylashgan axborot – nutq (lokutiv akt) bor, moddiylashgan maqsad (illokutiv akt) bor, lekin nutqiy ta'sir izi (perlokutiv akt) yo'q. M., darsga tayyorgarlik, aktyorlarning obrazga tayyorgarlik – jarayonlarida shunday bo'lishi mumkin.

N.Mahmudov tilning antropotsentrik mohiyatini tahlil qilar ekan, til hodisalarini inson omili bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Olim tilni faqat struktur birliklar tizimi sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniyati va kommunikativ faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab hodisa sifatida talqin etadi. Muallif tilshunoslikda nutq jarayonlarini, kommunikativ vaziyatni hamda insonning nutqiy faoliyatini o'rganish istiqbolli yo'nalishlardan biri ekanligini qayd etadi [1, B. 3–16].

Sh.Safarovning pragmlingvistik bo'yicha tadqiqotlarida nutqiy akt nazariyasining asosiy tamoyillari yoritilgan. Olim nutqiy faoliyatni kommunikativ maqsadga yo'naltirilgan harakat sifatida baholab, lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarning o'zaro bog'liqligini izohlaydi. Shuningdek, pragmatik ma'no, kommunikativ niyat va nutqiy strategiya tushunchalarining mohiyati ochib beriladi. Muallifning fikricha, har qanday nutqiy birlikning mazmuni faqat lingvistik shakl bilan emas, balki kommunikativ vaziyat va ishtirokchilarning pragmatik bilimlari bilan ham belgilanadi [2, B. 13–20].

M.Hakimov o'zbek pragmlingvistikasining nazariy asoslarini ishlab chiqib, nutqiy muloqotning pragmatik xususiyatlarini keng yoritgan. Tadqiqotda kommunikativ maqsad, nutqiy strategiya va taktika, kontakt hamda distant muloqot, murojaat shakllari kabi masalalar tahlil qilinadi. Olim pragmatik vaziyatning nutqiy aktlar shakllanishidagi rolini alohida ta'kidlab, muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy mavqei, yoshi, jinsi va madaniy tajribasi nutqiy faoliyatga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi [3, B. 45–73; 98–115].

X.Ismoilovning paralingvistik vositalar bo'yicha tadqiqotida nutqning emotsional-ekspressiv

ta'sirini kuchaytiruvchi omillar o'rganilgan. Muallif ohang, intonatsiya, mimika, jest va boshqa ekstralingvistik vositalarning kommunikativ jarayondagi funksiyalarini tahlil qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, paralingvistik vositalar nutqiy aktning pragmatik samaradorligini oshiradi va tinglovchida ma'lum emotsional holatlarni yuzaga keltiradi [4, B. 79–82].

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, nutqiy aktlarning yuzaga chiqishi ko'p omilli va geterogen jarayon bo'lib, unda lingvistik, kognitiv, psixologik, ijtimoiy hamda pragmatik omillar o'zaro uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqot ana shu ilmiy qarashlarni umumlashtirgan holda nutqiy aktlarning murakkab tabiatini hamda ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi pragmatik omillar tizimini kengroq yoritishga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda nutqiy aktlarning getrogen tabiati va ularning yuzaga chiqishiga ta'sir etuvchi pragmatik omillarni aniqlash maqsadida pragmatolingvistik, kognitiv hamda kommunikativ yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nutqiy akt nazariyasiga oid ilmiy manbalar qiyosiy-tahliliy usul asosida o'rganildi. Shuningdek, lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarning kommunikativ jarayondagi o'rni tavsifiy hamda interpretativ metodlar yordamida tahlil qilindi. Nutqiy vaziyat, kommunikativ strategiya, paralingvistik vositalar va pragmatik omillarning nutqiy aktlarning shakllanishiga ta'siri diskursiv-pragmatik tahlil asosida yoritildi. Tadqiqot davomida umumlashtirish, tasniflash va konseptual tahlil usullaridan ham foydalanildi. Natijada nutqiy aktlarning ko'p qatlamli va getrogen tabiatga ega ekanligi hamda ularning yuzaga chiqishida kognitiv, psixologik, ijtimoiy va kommunikativ omillar kompleks tarzda ishtirok etishi aniqlandi.

TADQIQOT NATIJALARI. Nutqiy aktlarda pragmatik vaziyat talabi bilan muloqot strategiyasi belgilanar ekan, ikki tomonlama strategiyani nazarda tutishimiz kerak bo'ladi. Birinchi *so'zlovchining strategiyasi*, ikkinchi *tinglovchining strategiyasi* mavjud bo'ladi (ko'pchilik tadqiqotlarda so'zlovchining strategiyasinigina ta'kidlanadi [3]). Nutqiy jarayon individual bo'lganligi uchun ham strategiyalar ham subyektiv mohiyat kasb etib qoladi. Chunki olamni anglash, dunyoqarash, pragmatik ong, xarakter, gender xususiyat, yosh xususiyati, fiziologik imkoniyat, madaniyat, mentalitet, yashash tarzi, yashash joyi, bilim va tajriba ko'lamlari har bir insonda har xil bo'lganligi uchun pragmatik vaziyatdagi strategiyalar ham har xil bo'lishi tabiiy hol. Bizningcha, strategiyalar subyektiv jihatdan qo'yiladigan, belgilanadigan talablardir.

Illokutiv akt – moddiylashgan maqsad pragmatik vaziyatga qarab, turlicha belgilanishi mumkin. M., **buyruq** – biron-bir harakat (ruchkani olib berish, yuzini o'zgartirish, yurishini o'zgartirish, imidjini o'zgartirish, kiyimini o'zgartirish, jismoniy tuzilishini o'zgartirish)ni bajarishga undash, ma'naviyatini o'zgartirishga undash, didaktik buyruq, pedagogik buyruq, psixologik buyruq, diniy buyruq, biron-bir vazifani bajarishga undash, biznes buyrug'i va h.k...; **maslahat** – diniy maslahat, ma'rifiy maslahat, iqtisodiy maslahat, huquqiy maslahat, oilaviy maslahat, boshqaruv maslahati, ma'naviy maslahat, psixologik maslahat, siyosiy-mafkuraviy maslahat, quda-andalik maslahati kabi va h.k...; **iltimos**, yalinish-yolvorish, so'rash, tilanish, xushomad, kibrlanish, tavoze, hurmat va hurmatsizlik, erkalash, kinoya, piching, kuldirish kabilar ham borki, ular ham o'z ichida mayda turlarga bo'linishi mumkin. Bularni tahlil qilish alohida tadqiqotni talab etadi. Tinglovchidagi nutqiy ta'sir – perlokutiv aktlar ham subyektiv mohiyat kasb etganligi uchun tinglovchining pragmatik ongi, dunyoqarashi, bilimi, xakteri kabi xususiyatlariga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Ta'sirlanish effekti va simptomlari ham har xil bo'ladi. Shunga qarab tinglovchining javob strategiyasi ham o'zgaradi. M., tushunmasligi, xafa bo'lishi, yoqlashi, yig'lashi, kulishi, xo'mrayishi va h.k. mumkin. Nutqiy aktlarning yuzaga chiqishiga turli xil omillar ta'sir etadi. Yuqorida ta'kidlanganlardan tashqari *nutqiy vaziyat – pragmatik vaziyat* ham ta'sir qiladi. Ularni bizningcha, quyidagicha belgilash mumkin.

Nutqiy vaziyat joyi – oilada, ko'chada, ta'lim muassasasida, ishxonada, jamoat joylari (avtobus, oshxona, muzey, bozor, supermarket, shohbekat, kassa, aeroport, samolyot, paroxod, poyezd, metro, ko'rgazma zallari, sataroshxona, choyxona, restoran, to'yxona, turli xil marosimlar, ta'ziya joyi, kasalxona, sanatoriya, turli xil qabullar, uchrashuvlar, majlis, auditoriya, teatr, konsert, sirk, bog'lar, kutubxona, seminarda, himoyada va h.k.)da, qo'shni xonadonda, qarindosh-urug'lar xonadonlarida, do'stnikida, dushmanlikida, ustoznikida, boshlig'inikida, xodiminikida, kursdoshlar va sinfdoshlar davrasida, hamkasblar davrasida, masjidda, qamoqxonada, tergovchi oldida, sud majlisida, armiyada, notanishlar davrasida, dushmanlar davrasida, do'stlar davrasida, genderologik davrada, aqli zaiflar davrasida, nogironlar davrasida, bemorlar davrasida, askiyachilar davrasida, ijtimoiy tarmoqlarda va h.k... Bunday vaziyatlar ham nutqiy aktlar yuzaga chiqishiga ta'sir qiladi va nutqiy strategiyani mos holda o'zgartirishga majbur qiladi. M., inson o'z oilasida muhit an'analariga mos strategiya belgilaydi va illokutiv aktlardan birini tanlaydi hamda milliy, axloqiy mezonlarga mos lokutiv akti yuzaga chiqaradi.

Vaziyat pragmatikasi ishtirokchilarning pragmatik ongiga mos tushsa, soʻzlovchiga ham, tinglovchiga ham bir xil taʼsir qiladi. Agar mos tushmasa, har xil taʼsir qilishi mumkin. Agar milliy, diniy, kasbiy, gender, yosh, mavqe jihatdan farqlanish boʻlsa, taʼsir har xil boʻladi. Chunki ularning pragmatik ongi har xil. Vaziyat pragmatikasida “nutqiy masofa – kontakt va distant [3]” holat ham taʼsir qiladi. M., yuzma-yuz, telefonda, videochatda, zoomda, ijtimoiy tarmoqlardagi, xat orqali muloqot ham nutqiy aktlarning va muloqot strategiyasining oʻzgarishiga sabab boʻladi. Shuningdek, ishtirokchilarning tanish yoki notanish boʻlishligi, vaqtning bemalolliigi, qisqaligi, murojaat shakllarining tanlanishi (notanishga togʻa, aka, opoqi, xola, birodar, uka, ini, ogʻayni, doʻst, dugona, oʻrtoq, jafokash, mehribon, azizim, qoqindiq, ustoz, mullaka, dilbandim, goʻzalim va h.k.) ham taʼsir qiladi.

Nutqiy aktlarning yuzaga chiqishiga taʼsir etuvchi omillardan *paralingvistik vositalar* ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ular nutqni kuzatib boruvchi ekstralingvistik vosita hisoblanadi. Ularga ohang (ovoz tembri, toni, kuchli va kuchsiz talaffuz, pichirlash, baqirish, intonatsiya), mantiqiy urgʻu, yuz aʼzolarining harakati (qosh, koʻz, lab, burun, bet, til chiqarish, tilni tishlash), bosh harakatlari (bosh qimirlatish), boʻyinni qisish, kulish (yuz holati, tirjayish, kulimsirash, miyigʻida kulish), xoʻmrayish (yuz holati), yigʻlash, yigʻlamsirash, xoʻrsinish, entikish, toʻxtam (pauza, toʻxtab-toʻxtab gapirish, tez gapirish, duduqlanish, choʻzib gapirish), gavda harakati (gʻoz turib gapirish, tavoze, bir oyoqqa suyanagan holda gapirish, gavdani ikki tomonga tashlab-tashlab gapirish, har tomonga qarab gapirish, yerga qarab gapirish), qoʻl harakatlari (qoʻlini paxsa qilish, koʻrsatgich barmogʻini niqtab gapirish, bosh barmogʻini tepaga qilib gapirish, barmogʻini tishlash, ikki kaftni bir-biriga urib gapirish, boshini silab gapirish, qoʻlini yelkasiga qoʻyib gapirish, qoʻlini ushlab gapirish), oyogʻini oʻynatish, oyoq bilan yer chizib gapirish, yer tepinib gapirish, yurib gapirish va h.k. kiradi. Nutq ishtirokchilarga pragmatik taʼsir qiladi va nutqiy aktlarning yuzaga chiqishiga va muloqot strategiyasining belgilanishiga, oʻzgarishiga sabab boʻladi. Shuningdek, fonopragmatik vositalar (tovushlarni orttirish, choʻzish, buzib talaffuz qilish[3]) ham yuqoridagilarga oʻxshab taʼsir qiladi. Bundan tashqari soʻz tanlash, emotsional-ekspressiv birliklar (maqol, matal, parema, masal, aforizmlar, frazeologik birikmalar, kiritma konstruksiyalar, kirish, modal soʻzlar)dan foydalanish ham taʼsir qiladi. Nutqiy aktlarning yuzaga chiqishi murakkab jarayon boʻlib, getrogen tabiatiga ega. Chunki ularda bir vaqtning oʻzida bir qancha nutqiy hodisalar – maqsad va taʼsir bir vaqtning oʻzida bir-biriga bogʻliq holda nutqiy jarayonda ishtirok etadi va ishtirokchilarga xilma-xil taʼsir etadi.

MUHOKAMA

Nutqiy aktlar nazariyasi til va tafakkur oʻrtasidagi murakkab munosabatlarni oʻrganishda muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, nutqiy aktlar faqat lingvistik birliklar yigʻindisi emas, balki kognitiv, psixologik, ijtimoiy va pragmatik omillarning oʻzaro taʼsiri natijasida yuzaga keladigan murakkab kommunikativ hodisadir. Shu jihatdan maqolada ilgari surilgan “fikr – soʻz – fikr” algoritmi nutqiy faoliyatning dinamik tabiatini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Anʼanaviy pragmalingvistik tadqiqotlarda kommunikativ jarayon koʻpincha “soʻzlovchi – axborot – tinglovchi” modeli asosida izohlanadi. Biroq tadqiqotda tinglovchi ongidagi fikrning kommunikativ jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin qilinishi nutqiy akt nazariyasiga yangi yondashuv sifatida baholanishi mumkin. Chunki axborotning haqiqiy kommunikativ qiymati uning tinglovchi ongida qay darajada qayta ishlanishi va qanday psixik obraz hosil qilishi bilan belgilanadi. Demak, kommunikatsiyaning yakuniy natijasi faqat axborot uzatilishi emas, balki uning qabul qiluvchi ongida maʼlum maʼno va munosabat shakllantirishidir.

Tahlillar nutqiy aktlarning getrogen tabiatga ega ekanligini koʻrsatdi. Birgina nutqiy birlik tarkibida lokutiv, illokutiv va perlokutiv qatlamlar bir vaqtning oʻzida mavjud boʻladi hamda ular oʻzaro uzviy bogʻlangan holda faoliyat koʻrsatadi. Masalan, bir xil mazmundagi buyruq yoki maslahat turli pragmatik vaziyatlarda turlicha illokutiv kuchga ega boʻlishi mumkin. Natijada tinglovchida yuzaga keladigan perlokutiv taʼsir ham har xil koʻrinishda namoyon boʻladi. Bu esa nutqiy aktlarning kommunikativ samaradorligi koʻp jihatdan vaziyat pragmatikasi bilan bogʻliqligini koʻrsatadi.

Muhokama davomida pragmatik vaziyatning ahamiyati alohida eʼtiborga loyiq ekanligi aniqlandi. Muloqot joyi, ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei, yoshi, jinsi, kasbiy mansubligi, oʻzaro munosabati va kommunikativ masofa kabi omillar nutqiy strategiyani tanlashda muhim rol oʻynaydi. Ayniqsa, kontakt va distant muloqot shakllarining kengayishi natijasida kommunikativ strategiyalar ham yangi koʻrinishlarga ega boʻlmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, videoaloqa platformalari va sunʼiy intellekt vositalari orqali amalga oshirilayotgan muloqotlar nutqiy aktlarning yangi pragmatik xususiyatlarini yuzaga chiqarmoqda.

Shuningdek, paralingvistik va fonopragmatik vositalarning nutqiy aktlar tarkibidagi oʻrni ham muhim ekanligi kuzatildi. Mimika, jest, intonatsiya, ovoz tembri, pauza va boshqa ekstralingvistik vositalar koʻpincha verbal ifodaning pragmatik kuchini oshiradi yoki oʻzgartiradi. Ayrim hollarda aynan

paralingvistik vositalar kommunikativ maqsadning to'liq anglanishini ta'minlaydi. Shu sababli nutqiy aktlarni faqat til birliklari doirasida emas, balki multimodal kommunikatsiya nuqtayi nazaridan ham o'rganish zarur.

Tadqiqot natijalari nutqiy aktlarning yuzaga chiqishi ko'plab omillar bilan bog'liq bo'lgan murakkab va ko'p qatlamli jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Nutqiy aktlarning getrogen tabiatini o'rganish pragmalingvistika, kognitiv tilshunoslik va kommunikativ lingvistika sohalaridagi nazariy qarashlarni yanada boyitishga hamda inson nutqiy faoliyatining mexanizmlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

XULOSA

Nutqiy aktlar insonning kommunikativ faoliyatida markaziy o'rin egallovchi murakkab va ko'p qatlamli hodisa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutqiy aktlarning yuzaga chiqishi "fikr – so'z – fikr" algoritmi asosida amalga oshib, unda kognitiv, psixologik, fiziologik, lingvistik va pragmatik jarayonlar o'zaro uyg'unlashadi. Nutqiy faoliyatning asosida inson ongida shakllangan psixik manzaraning lisoniy vositalar orqali moddiylashuvi hamda tinglovchi ongida qayta idrok etilishi yotadi. Tahlillar nutqiy aktlarning getrogen tabiatga ega ekanligini tasdiqladi. Chunki har qanday kommunikativ jarayonda lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlar bir vaqtning o'zida namoyon bo'lib, yagona kommunikativ maqsadga xizmat qiladi. Ushbu qatlamlarning o'zaro munosabati nutqiy ta'sirning samaradorligini belgilaydi va muloqot natijasini shakllantiradi. Shuningdek, so'zlovchi va tinglovchining individual xususiyatlari, dunyoqarashi, pragmatik ongi, bilim va tajribasi nutqiy aktlarning mazmuni hamda ta'sir darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Muloqot joyi, kommunikativ masofa, ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei, yosh va gender xususiyatlari, madaniy qadriyatlari hamda nutqiy vaziyatning o'ziga xosligi kommunikativ strategiya va taktikalarning tanlanishini belgilaydi. Shu bilan birga, paralingvistik va fonopragmatik vositalar nutqiy ta'sir kuchini oshiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Nutqiy aktlarni o'rganishda faqat lingvistik shaklni emas, balki kommunikativ jarayonning barcha tarkibiy qismlarini kompleks ravishda tahlil qilish zarur. Nutqiy aktlarning getrogen mohiyatini aniqlash pragmalingvistika va kognitiv tilshunoslikning nazariy imkoniyatlarini kengaytiradi hamda inson nutqiy faoliyatining mexanizmlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Kelgusida nutqiy aktlarning turli kommunikativ muhitlar, xususan, raqamli kommunikatsiya va sun'iy intellekt vositasidagi muloqotlarda namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganish istiqbolli tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. - №5. – Б. 3-16.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Т., 2008, 13-20-бетлар.
3. Ҳакимов М. Ўзбек прагмалингвистика асослари. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – 176 б..
4. Ismoilov X. Paralingvistik vositalarning ijobiy va salbiy emotsional ta'siriga doir / "O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. 2025-yil 20-oktyabr. – Toshkent. – B. 79-82. <https://adabiyotxazinasi.com/index.php/conf/article/view/172>.
5. <https://utppublishing.com/journal/ijssl>. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/8528/8266>.